

**ULUSLARARASI
SEYFUDDÎN ÂMÎDÎ SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ**

**INTERNATIONAL
CONFERENCE ON SAYF AL-DIN AL-AMIDI PAPERS**

بحوث مؤتمر سيف الدين الآمدي الدولي

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Ahmet ERKOL

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ADAK

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BOR

İstanbul 2009

© Eserin Her Türlü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Ensar Neşriyat'a Aittir.

ISBN : 978-605-5623-02-9

Kitabın Adı

Uluslararası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu Bildirileri

Editörler

Doç. Dr. Ahmet ERKOL
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ADAK
Yrd. Doç. Dr. İbrahim BOR

Kapak Düzeni

Etik Ajans

Sayfa Düzeni

Utku SÖNMEZ

Baskı-Cilt

Nesil Matbaacılık

1. Basım

Ekim 2009

İletişim

Kıztaşı Cad. No: 10 Fatih / İstanbul

Tel : (0212) 491 19 03-04 Faks : (0212) 491 19 30

www.ensarnesriyat.com.tr e-mail : ensar@ensarnesriyat.com.tr

RAŞİD HALİFELER DÖNEMİ SİYASÎ GELİŞMELERİ BAĞLAMINDA
SEYFUDDİN EL-ÂMİDÎ'NİN TARİH OKUMA BİÇİMİ

HISTORIOGRAPHY OF SAYF AL-DIN AL-AMIDI IN THE CONTEXT OF
POLITICAL DEVELOPMENTS IN THE PERIOD OF EARLY CALIFS

منهج سيف الدين الأمدى من وجهة القراءة التاريخية في إطار التطورات السياسية طوال
عهد الخلفاء الراشدين

Adnan DEMİRCAN*

ÖZET

Raşid Halifeler döneminde meydana gelen çatışmalar, daha sonra asırlar boyunca devam eden birçok tartışmaya konu olmuş ve itikadî-siyasî mezheplerin oluşumu üzerinde önemli etkiler bırakmıştır.

Bu tebliğde, Eş'ariyye mezhebinin önemli bilginlerinden biri olan Seyfüddîn el-Âmidî'nin (551-631/1156-1233) tarih anlayışını, Raşid Halifeler dönemindeki siyasî gelişmelerden hareketle ele almaya çalışacağız.

Âmidî, kendisinden önce yaşayan Ehl-i Sünnet âlimleri gibi Ashâb dönemi hakkında savunmacı bir yaklaşıma sahiptir. Ashâbî korumaya ve meydana gelen olaylar sebebiyle onları mazur gösterme anlayışı, Âmidî'nin kitaplarında açıkça görülmektedir. Ona göre Ashâb hakkında iyi niyet beslemek ve aralarında meydana gelen çatışmalar hakkında konuşmaktan kaçınmak, yaptıkları ya da söyledikleri şeyleri hayra yormak, iyi niyetle söylendiğini ve içtihadı dayandığını düşünmek gerekir.

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı. ademircan@harran.edu.tr

Âmidî, Raşid Halifeler dönemine, tarihte vuku bulan olayları meydana geldikleri haliyle meşrulaştırma gayretiyle yaklaşmıştır. Bu sebeple Raşid Halifeleri yaşadıkları dönemin en faziletlipleri olarak kabul etmektedir. Ona göre, Ebû Bekr Ömer'den, Ömer Osman'dan, Osman Ali'den ve dördü geri kalan Cennetle müjdelenen on kişiden, Cennetle müjdelenen on kişi kendilerinin dışında kalan Sahabîlerden, o asırda yaşayanlar sonra gelenlerden, önce gelenler sonra gelenlerden daha üstündür. Bu anlayış, tarihin kötüye gittiği anlayışının bir yansımasıdır.

Al-Amidi's Reading of History:

The Case of Political Events in The Era of The Rightly Guided Caliphs (*Khulafa-i Rashidin*)

ABSTRACT

Conflicts in the time of *Khulafa-i Rashidin* generated many disputes that continued for centuries, and had a great impact on the formation of theological-political sects.

This essay will deal with the historical understanding of al-Amidi (1156-1233 [551-631H]), an eminent scholar of the Ash'arite, vis-à-vis the political developments in the time of *Khulafa-i Rashidin*.

Al-Amidi, as the earlier Sunni scholars did, adopted an apologetic stand regarding the time of the Companions (*Ashab*). It is clearly visible in his works that he tried to defend and justify their activities. According to al-Amidi, it is necessary to dispose kindness and compassion to the Companions, to avoid speculating about their own controversies, to interpret favourably their doings and sayings and also to consider their acts and words as bona fide and as a result of their ruling (*ijtihad*).

Al-Amidi approached to the time of *Khulafa-i Rashidin* in a way in which he attempted to justify the historical incidents as they occurred in the past. He thus views the Rightly Guided Caliphs as the most virtuous of their time. Accordingly, Abu Bakr was more virtuous than Omar, Omar than Uthman, Uthman than Ali, these four personalities than the ten people who were harbin-

gered with the Heaven (*Ashara-i Mubash'sharah*), these ten than the rest of the Companions, and former generations than the latter. Such an understanding reflects the idea that history is retrogressing.

GİRİŞ

Bu tebliğde, Eş'ariyye mezhebinin önemli bilginlerinden biri olan Seyfüddîn el-Âmidî'nin (551-631/1156-1233) tarih anlayışını, Raşid Halifeler dönemindeki siyasî gelişmelerden hareketle ele almaya çalışacağız. Âmidî'nin görüşlerini, imamet konusunu genişçe incelediği *Ebkârü'l-efkâr* adlı kitabıyla, bu kitabın özeti mahiyetindeki *Gâyetü'l-merâm* adlı kitabından hareketle belirleyeceğiz. Âmidî, söz konusu kitaplarında imametle ilgili meseleleri ele alırken Raşid Halifeler döneminde meydana gelen birçok gelişme hakkında diğer mezheplerin, özellikle de Şia'nın görüşlerini zikrettikten sonra bunları reddetme sadedinde kendi görüşlerini ortaya koymaktadır.

Âmidî, Ehl-i hakka [yani Eş'arîlere] göre bir imam seçip ona uymanın Müslümanlara aklen değil, şer'an farz olduğunu söyler.¹ Bu yaklaşım, hilafetin doğduğu sürece farklı bir bakış açısıyla bakmayı gerektirmektedir. İmame getirilmenin nassa dayanıp dayanmadığı meselesi ise, bir başka önemli tartışma konusudur. Âmidî, Şiîlerin bu husustaki iddialarını reddederek imamın nasla belirlenemeyeceğini ifade eder.²

Âmidî'nin diğer mezhep mensuplarına, özellikle de Şia'nın iddialarına cevap verme çabası, kendisinden önceki Ehl-i Sünnet âlimleri gibi savunmacı bir yaklaşıma sahip olmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte eleştirdiği görüşlere karşı sağlam, mantikî deliller sunma çabası da göze çarpmaktadır.

Âmidî'nin, Raşid Halifeler dönemindeki olaylara yaklaşımını daha iyi anlayabilmek için onun bu dönemle ilgili belli başlı bazı meseleler hakkındaki görüşlerini ortaya koymanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

1. Ashâb Döneminde Ortaya Çıkan İhtilaflar

Ashâb döneminde ortaya çıkan siyasî gelişmelere nasıl yaklaşıldığı meselesi, bu dönemle ilgili kanaatlerin çözümlenmesi açısından önem arz etmektedir. Bu husustaki farklı görüşleri tasnif ederek sıralayan Âmidî, bunları o

1 Âmidî, *Gâye*, s. 364.

2 Âmidî, *Ebkâr*, V, 132.

dönemde fitne vuku bulduğunu reddedenler ve kabul edenler olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Fitne vuku bulduğunu kabul edenlerin bir kısmı susmayı, bir kısmı ise konuşmayı tercih etmektedir. Konuşma taraftarı olanlardan bazıları iki tarafı haksız bulurken, bir kısmı iki gruptan birisini hatalı kabul etmeyi tercih eder. Âmidî'ye göre meydana gelen savaşları ve vuku bulan fitneleri inkâr eden kişi, tevatürle gelen haberleri ve zaruri bilgiyi inkâr etmiş olur. Böyle bir insan Mekke'nin ve Bağdat'ın varlığını inkâr eden kimse gibidir.³

Âmidî'nin hangi tarafın hatalı olduğu, hangisinin isabet ettiği hususunda susanlar konusundaki yaklaşımı ise şöyledir: Bu, bir delil ortaya çıkmaması ya da yanlış yapanın günahlarını zikretmekten kaçınmak sebebiyle olabilir. Âmidî, birincisini kabul etmemektedir. Zira bir kişinin imameti hususunda icma olduktan sonra ona karşı ayaklanan kişi açık bir şekilde hatalıdır. Osman ve Ali meşru imam oldukları için onlara karşı çıkanlar hatalıdır. İkinci tutumu doğru bulan Âmidî, bu meseleler hakkında konuşmamanın onlara dalmaktan evla olduğunu ifade eder. Eskilerden saygın olan bazı kimseler, "Bunlar, Allah'ın kılıçlarımızı kendilerinden temizlediği kanlardır. Öyleyse biz de dillerimizi temiz tutmayalım mı?" demişlerdir. Âmidî, iki tarafın hatalı olduğu görüşünü ise reddeder.⁴

2. Dört Halifenin Fazilet Sıralaması

Dönemin siyasî gelişmelerini değerlendirirken üstünlük sıralamasıyla ilgili yaklaşımı tespit etmek, hadiselerin nasıl okunduğu hususunda fikir verir. Zira Ashâb arasındaki fazilet sıralaması Müslümanlar arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. Şiîler, Hz. Ali'nin Ashâbın en faziletlisi olduğunu söylerler. Ancak bununla da yetinmeyen bazı Şiîler onun, Resûlullah (s) dışındaki nebilerden de üstün olduğunu savunurlar.⁵ Haricîler, Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer'in faziletini tartışmazken, Osman'ın hilafetin ikinci yarısından sonra dinden çıkmasına sebep olan uygulamalar ortaya koyduğunu, Ali'nin ise tahkimi kabul ettikten sonra dinden çıktığını iddia ederler.

Ehl-i Sünnet âlimleri, genellikle ilk dört halifenin iktidara geliş sırasını fazilet sırası olarak da kabul ederler. Bununla birlikte farklı görüşler ileri sürerler de vardır. Hz. Ali'nin Osman'dan daha faziletli olduğunu söyleyenler olduğu gibi, bu hususta susmayı tercih edenler de bulunmaktadır.⁶

³ Âmidî, *Ebkâr*, V, 293-294.

⁴ Âmidî, *Ebkâr*, V, 294-295.

⁵ Âmidî, *Ebkâr*, V, 289.

⁶ Demircan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, s. 163.

Âmidî, Ebû Bekr'in Ömer'den, Ömer'in Osman'dan, Osman'ın Ali'den ve dördünün geri kalan Cennetle müjdelenen on kişiden, Cennetle müjdelenen on kişinin kendilerinin dışında kalan Ashâb'tan, o asırda yaşayanların kendilerinden sonra gelenlerden, önce gelenlerin sonra gelenlerden daha üstün olduklarına inanmak gerektiğini söyler.⁷ Bu yaklaşım, Ehl-i Sünnet âlimlerindeki tarihin kötüye gittiği anlayışının bir yansımasıdır. Bunda geçmiş kutsamanın etkisi olduğu da unutulmamalıdır. Esasen dünyanın kıyamete gidişinin aynı zamanda bir kötüye gidiş olarak yorumlanması, kaynağını dinî literatürde bulan bir anlayıştır. Hz. Peygamber'in, "*Çağların en hayırlısı, benim içinde bulunduğum çağ, ondan sonra hayırlı olan ardından gelen, ondan sonra hayırlı olan ardından gelen çağdır.*"⁸ sözü, bu anlayışı özetlemektedir.

Âmidî, Hz. Ali'nin diğer Sahabîlerden üstün olduğuna dair Şia'nın ileri sürdüğü delilleri reddeder. Hatta Hz. Ali'nin üstünlüğünün delili olarak kullanılan, "*Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de, siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lanetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.*"⁹ ayetinde sözü edilen kişinin Hz. Ali olmadığını, burada kastedilenin Hz. Peygamber'in akrabaları ve hizmetçileri olduğunu, bu sebeple çoğul kipiyle zikredildiklerini ifade eder.¹⁰

Hz. Ali'nin üstün olduğuna dair Şiîlerin delillerinden biri olan Hz. Ali'nin ilk Müslüman olduğu hususunu ele alan Âmidî'nin, ortaya koyduğu eleştirilerden biri şudur: Hz. Ali'nin önce Müslüman olduğu kabul edilse bile, Hz. Ebû Bekr bâliğ iken, Hz. Ali ise bâliğ olmadan Müslüman olduğu için, bâliğin imanı bâliğ olmayanın imanından daha üstündür.¹¹

Üstünlük meselesinde Şia'nın Hz. Ali'nin üstünlüğü hususunda ileri sürdüğü delilleri reddeden Âmidî, Hz. Ebû Bekr'in üstün olduğuna dair 13 delil ileri sürmektedir.¹² Sonunda da Hz. Ali'nin Ashâbın hepsinden üstün olduğu kabul edilse bile, daha az faziletli olanın imametinin reddedilemeyeceğini söyler.¹³ Sonuç olarak Âmidî, üstünlük konusunda ileri sürülen bütün delillerin zannî olduğunu, birbirleriyle çeliştiğini ve onlardan kesin bir bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığını ifade eder.¹⁴

7 Âmidî, *Ebkâr*, V, 289; Âmidî, *Gâye*, s. 391.

8 Âmidî, *Ebkâr*, V, 289. Hadis için bk. Müslim, *Fedâilu's-sahâbe* 210-215 (II, 1962-1965).

9 *Âl-i İmrân* 3/61.

10 Âmidî, *Ebkâr*, V, 168.

11 Âmidî, *Ebkâr*, V, 172-173.

12 Âmidî, *Ebkâr*, V, 175-177.

13 Âmidî, *Ebkâr*, V, 177.

14 Âmidî, *Ebkâr*, V, 292.

3. *Ashâbın Tartışma Dışı Tutulması*

Ehl-i Sünnetin genel yaklaşımı, Ashâb arasında ortaya çıkan ihtilafları iyi niyetle değerlendirmek ve içtihat meselesi olarak görmektir. Âmidî de Ashâb hakkında iyi niyet beslemek ve aralarında meydana gelen mücadele hakkında konuşmaktan kaçınmak; yaptıkları ya da söyledikleri şeyleri hayra yormak ve iyi niyetle, itikadın esenliği için söylendiğini ve içtihadı dayandığını düşünmek gerektiğini ifade etmektedir.¹⁵ Ona göre Ashâbın faziletlerinden ve yaptıklarından övgüyle söz eden pek çok rivayet gelmiştir. Onlar hakkında ileri sürülen çirkin ve şeriatın emirlerinden çıktıklarına dair anlatılanlar asılsız olup Rafizîler, Haricîler ve benzeri sapıkların ve düşmanların uydurmalarından başka bir şey değildir. Onlarla ilgili söylenenleri ve onlardan nakledilenleri iyi ihtimallere hamletmek ve olumlu yorumlamak, bu mümkün olmu-yorsa o konuda konuşmaktan kaçınmak, ulaşılamayan ve vâkıf olunamayan, ancak din erbabının bilebileceği bir tevilinin olduğuna inanmak gerekir.¹⁶

4. *Halifenin Kureyşli Olması Meselesi*

İmamın Kureyşli olması meselesi, Ehl-i Sünnetle diğer mezhepler arasında tartışma konusu olan, kaynağını ilk dönem siyasî ve sosyal gelişmelerinden alan bir meseledir. Âmidî, bu husustaki delilleri nakleder. Bunların başında "İmamlar Kureyş'tendir."¹⁷ hadisi gelmektedir. Ayrıca "Kureyş'i öne geçirin ve onun önüne geçmeyin."¹⁸ ve "İnsanlar Kureyş'e tabidir. İnsanların iyisi onların iyisine, fâciri ise onların fâcirine tabidir."¹⁹ hadislerini de buna delil olarak zikreder.²⁰ Öte yandan geçmişte yaşamış imamlar da imametini Kureyş'e ait olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır.²¹

Âmidî, daha önce yazdığı *Ebkâru'l-efkâr*'da Kureyşilik şartı etrafında katî bir icma oluştuğunu savunurken,²² daha sonra yazdığı *Gayetü'l-merâm*

15 Âmidî, *Gâye*, s. 390.

16 Bk. Âmidî, *Gâye*, s. 390-391.

17 Ahmed b. Hanbel, III, 128, 183; IV, 421.

18 Beyhakî, I, 446; Muttakî el-Hindî, XII, 22; XIV, 81.

19 Bk. Müslim, *İmâre* 1-3 (II, 1451).

20 Âmidî, *Gâye*, s. 383-384.

21 Bk. Âmidî, *Gâye*, s. 384.

22 Âmidî, *Ebkâr*, V, 193.

adlı eserinde görüşünü yumuşatarak, bu şartın içtihadı taalluk ettiğini²³ söylemektedir.²⁴

Halifenin Kureyş'ten olması şartını, üzerinde ihtilaf edilen şartlardan biri olarak zikreden Âmidî,²⁵ Eş'arîlerin ve onlara tabi olanların Kureyşîlik meselesinde Ashâb arasında icma olduğu hususunu delil olarak kullandıklarını vurgular.²⁶

5. Hilafetin 30 Yıl Sürmesi

Hiz. Peygamber'in, "Hilafet benden sonra 30 yıldır. Sonra ısırmacı bir saltanata dönüşecektir."²⁷ hadisi, Raşid Halifeler döneminin değerlendirilmesinde kullanılan önemli dayanaklardan biridir. Âmidî, bu sözün hilafetin Raşid Halifeler dönemine münhasır olduğuna delalet etmediğini ifade eder. Ona göre bu sözden murat şudur: Hilafet, benden sonra imametın vazifelerinin yerine getirildiği, fazlalık ya da noksanlık olmaksızın sünnetime uyulacak zaman otuz senedir. Bundan sonra hilafet ahkâmının çoğu sultanların ahkâmı şeklinde uygulanacaktır.²⁸

A. Ebû Bekr Dönemi Siyasî Gelişmeleri

Raşid Halifeler dönemiyle ilgili siyasî tartışmalar, Hiz. Ebû Bekr'in halife seçilmesiyle başlar. Âmidî'nin de özetlediği gibi Ehl-i Sünnete göre Hiz. Ebû Bekr'in imameti hak bir imamet olup bunun dayanağı, Müslümanların ittifağıyla seçilmiş olması, ehlu'l-hal ve'l-akd'ın onun imameti üzere birleşmeleri, hayatında Müslümanların ona uymaları ve Ashâbın onun savaşlarına muvafakat etmeleri²⁹ gibi hususlardır.

Siyasî tartışmalara konu olan gelişmeler, Hiz. Peygamber'in vefatından hemen önceki olaylarla da ilişkilendirilir. Şiîlerin Hiz. Ömer'e yönelttikleri eleştirilerden biri, kırtas hadisesi sırasında takındığı tutumdur. Âmidî, olay sırasında Hiz. Ömer'in Hiz. Peygamber için "Sayıklıyor." dediğini kabul et-

23 Âmidî, *Gâye*, 384.

24 İlhan, s. 112.

25 Âmidî, *Ebkâr*, V, 192.

26 Âmidî, *Ebkâr*, V, 193.

27 Bk. Ebû Dâvud, *Sünne* 8 (V,36); Tirmizî, *Fiten* 48 (IV, 503).

28 Âmidî, *Ebkâr*, V, 288.

29 Âmidî, *Gâye*, s. 387.

memektedir. Aksine İbn Abbas'ın rivayet ettiğine göre bu sözü ehl-i beytten yani o sırada evde hazır bulunanlardan biri söylemiş;³⁰ ancak bunun kim olduğunu açıkça ifade etmemiştir. Âmidî, bu açıklamayla yetinmeyerek şunu da ekler: Bu sözü Ömer'in söylediğini kabul edersek sözün anlamı, "Acı ve ızdırıp Hz. Peygamber'e galip gelmiş, isabet etmesini ortadan kaldırmıştır. Nasıl yazdıracak?" şeklindedir. Bunda Hz. Peygamber'in ona gücenmesini gerektirecek bir şey yoktur."³¹

1. Hz. Ebû Bekr'in İlk Hutbesi

Rivayetlere göre Hz. Ebû Bekr halife olduktan sonra mescitte yaptığı konuşmada bir tevazu ifadesi olarak ve belki de hazır olanları onurlandırmak için, "En hayırlınız olmadığım halde göreve getirildim." sözünü söylemiştir.³² Şiîler, Hz. Ebû Bekr'in bu sözünden hareketle Hz. Ali'nin ondan hayırlı olduğunu ikrar ettiğini savunurlar. Âmidî yukarıdaki söze ilginç açılımlar getirir. Ona göre Hz. Ebû Bekr bu sözle, Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında namazı kıldırmak için görevlendirilmesine işaret etmiş olabilir. Zira bilinmektedir ki, aralarında Hz. Peygamber'in bulunduğu bir toplulukta ondan hayırlı kimse olamaz. Bu sözüyle kabilesi bakımından en hayırlıları olmadığını da kastetmiş olabilir. Zira imamet için koşul olmamakla birlikte Hâşimoğullarına mensup olan kimse, bir Kureyşliden üstündür. Her iki durumda da doğruyu söylemiştir ve söyledikleri onun üstünlüğüne aykırı değildir.³³

2. Ebû Bekr'e Bey'at Hakkında Ömer'in Söyledikleri

Hz. Ebû Bekr'e bey'at, daha önce planlanmayan, aniden ortaya çıkan bir gelişmeydi. Hz. Ömer de daha sonra bu olayı, "Ebû Bekr'e bey'at, beklenmeyen bir gelişmeydi. Allah, onun şerrinden korudu." demiştir. Âmidî, Ömer'in "Allah onun şerrinden korudu." dediği şeyin Ensar'ın "Bizden bir emir, sizden bir emir olsun." sözü olduğunu ifade eder. Hz. Ömer'in konuşmasının devamında, "Benzeri bir duruma döneni öldürün." sözüne gelince bununla Ensar'ın, "Bizden bir emir, sizden bir emir olsun." sözüne benzer bir ihtilafa dönenleri kastetmiş olmalıdır.³⁴

30 Âmidî'nin ehl-i beyt sözüne "evde bulunanlar" anlamı vermesi ilginçtir.

31 Âmidî, *Ebkâr*, V, 272.

32 İbn Sa'd, III, 136.

33 Âmidî, *Ebkâr*, V, 251; Âmidî, *Gâye*, s. 389.

34 Âmidî, *Ebkâr*, V, 254.

Âmidî, bazı sapkınların, hüküm çıkarmada ve delillendirmede derinliği olmayanların Hz. Ebû Bekr'in, "Sizin en hayırlınız olmadığım halde başınıza getirildim." sözüyle Hz. Ömer'in, "Ebû Bekr'e yapılan bey'at, Allah'ın şerrinden koruduğu bir oldubittiydi. Bir benzerini yapmaya kalkışanı öldürün." sözünü, Ebû Bekr'in imametten muaf tutulmayı istediğine dair delil olarak ileri sürdüklerini; bunu Rafızîlerden, İmamiyye'den ve dinin bağından çıkan bazı kimselerin ileri sürdüğünü ifade eder; ardından da bu sözlerle ilgili iddiaları cevaplandırır.³⁵

3. Hz. Ali'nin Ebû Bekr'e Bey'atı Geciktirmesi

Bilindiği gibi Hz. Ali, Hz. Ebû Bekr'in Sâideoğulları gölgeğinde halife olarak seçilmesinden sonra ona hemen bey'at etmemiş; Hz. Ebû Bekr'in seçilme tarzına, özellikle de Hâşimoğullarının dikkate alınmamasına tepki göstermiştir. Ancak Şiîler, Hz. Ali'nin bey'at etmek için baskıya maruz kaldığını savunurlar. Bu hususta Ehl-i Sünnet âlimlerinin yaklaşımı, Hz. Ali'nin bey'atı geciktirmiş olmasını kabul etmekle birlikte bunun art niyetten ya da bey'at etmeme düşüncesinden kaynaklanmadığı şeklindedir. Âmidî de bazı kimselerin zorluk ve nifak sebebiyle değil, bir mazeretten ya da başlarına gelen bir işten dolayı Hz. Ebû Bekr'e bey'atı geciktirdiklerini vurgular. Eğer bey'atı geciktirme, hoşlanmadıkları ve razı olmadıkları bir iş sebebiyle zorluk çıkarma ya da uygun işten ayrılma amacını taşısaydı bu tavırları, inkârda acele davrandıkları ve onu açığa vurmakta mübalağa ettikleri bir şey olurdu.³⁶

Şiîlerin, Hz. Ali'nin korktuğu için takıyye yaparak bey'at ettiğine dair görüşlerini ele alan Âmidî, bu hususta delil olarak ileri sürülen ifadelerin ve rivayetlerin hadisçiler ve güvenilir raviler nezdinde aslı olmayan yalanlardan olduğunu belirtir.³⁷ Âmidî'ye göre Hz. Ali'nin bey'atı geciktirmesi, düşmanlık ve muhalefet sebebiyle olmayıp mazeret ve işin daha yeni olması sebebiyledir.³⁸ Nitekim Ashâb Ebû Bekr'e itaat etti, görüşlerine katıldı, dağıttığı atıyyeyi aldı, bütün emirlerine ve yasaklarına boyun eğdi, yetkisine ve bey'atının sıhhatine inandı. Öyle ki Ali, "Bu ümmetin Peygamberlerden sonra en hayırlıları Ebû Bekr ve Ömer'dir." dedi.³⁹

35 Âmidî, *Gâye*, s. 388.

36 Âmidî, *Gâye*, s. 387.

37 Âmidî, *Ebkâr*, V, 218.

38 Âmidî, *Ebkâr*, V, 254.

39 Âmidî, *Ebkâr*, V, 254.

4. Hz. Fâtıma'nın Hz. Peygamber'in Mirasını Talep Etmesi

Hz. Fâtıma'nın, halife olduktan sonra Hz. Ebû Bekr'den babasının mirasını talep etmesi ve Halife'nin bunu reddetmesi, Hz. Ali'nin bey'atı meselesiyle ilişkilendirildiği için üzerinde durulması gereken bir konudur. Şîîler Hz. Ebû Bekr'in, mirasını vermemek suretiyle Fâtıma'ya zulmettiği görüşündedirler. Âmidî, bu görüşü reddeder. Zira ona göre zaten Hz. Fâtıma'nın hakkı olan bir miras söz konusu değildir.⁴⁰

5. Mâlik b. Nüveyre'nin Öldürülmesi

Hz. Ebû Bekr döneminde Hâlid b. Velid'in, irtidat ve irtica olayları sırasında ele geçirilen Mâlik b. Nüveyre'yi idam ettirmesi ve daha sonra da onun eşiyle evlenmesi daha o günlerde eleştiri konusu yapılmıştır.⁴¹

Şîîler, bu konuda verdiği karar sebebiyle Hz. Ebû Bekr'i eleştirirler. Âmidî, bu olayda Hz. Ebû Bekr'in imametini eleştirmeyi gerektirecek bir durum olmadığı görüşündedir. Rivayetlere göre Hz. Ömer, bu icraatı sebebiyle Hâlid'in cezalandırılması taraftarıydı. Âmidî'ye göre Ömer'in amacı Ebû Bekr'i eleştirmek değil, kendisinde Hâlid'in hata yaptığı düşüncesinin hâkim olması sebebiyle Hz. Ebû Bekr'den onun cezalandırılmasını talep etmektir. Nitekim başka müçtehitler de diğerlerinin görüşlerinden farklı içtihatlar ortaya koyabilmektedir. Âmidî, meselenin başka bir boyutuna daha işaret eder: Söylendiğine göre Mâlik'i öldüren Hâlid değildi; onun bir adamı, irtidat ettiklerini zannederek onu yanlışlıkla öldürmüştü. Hâlid, topluluğa esirlerin toplanmasını isteyerek bu amaçla bir lafız kullanmıştı. Bu lafız, muhatabın dilinde "onları öldürün" anlamına geliyordu. Emir verilen kişi, Hâlid'in esirlerin öldürülmesini emrettiğini zannetti. Bunun üzerine Mâlik'i öldürdü. Geriye sadece Hâlid'in Mâlik'in eşiyle evlenmesi meselesi kalıyor. Belki de Mâlik kadını daha önce boşamış ve iddeti de tamamlanmıştı.⁴²

B. Hz. Ömer Dönemi Siyasî Gelişmeleri

Âmidî, Hz. Ebû Bekr'den sonra halife olan Ömer, Osman ve Ali'nin hilafetlerinin Ebû Bekr'in hilafeti gibi meşru olduğunu söyler. Hem Ebû Bekr'in

40 Âmidî, *Ebkâr*, V, 242.

41 Malik b. Nüveyre'nin öldürülme hadisesi için bk. Fayda, *Halid b. Velid*, s. 265-271; Fayda, "Mâlik b. Nüveyre", *DİA*, XXVI, 514-515.

42 Âmidî, *Ebkâr*, V, 253-254.

Hız. Ömer'i halife olarak tayin etmesi, hem şûra ve Abdurrahman b. Avf'ın Hız. Osman'ı tayini icmaya dayanmaktadır.⁴³

Hız. Ali'nin, kızını Hız. Ömer'le evlendirmesini Şiîlerin korku sebebiyle takıyye olarak değerlendirdiklerine değinen Âmidî, bu husustaki iddiaların doğru olmadığını ifade eder.⁴⁴ Hız. Ali'nin şûraya girmeyi kabul etmesi de takıyyeyle izah edilmektedir ki Âmidî, bunun batıl bir anlayış olduğunu vurgular.⁴⁵

C. Hız. Osman Dönemi Siyasî Gelişmeleri

1. Hız. Osman'a Yöneltilen Eleştiriler

Hız. Osman'ın hilafet döneminde ortaya koyduğu icraatlara kendi döneminden başlamak üzere pek çok eleştiri yapılmıştır. Âmidî'nin siyasî etkiler bırakan bazı eleştiriler hakkındaki düşüncesi, döneme bakışını da yansıtmaktadır.

a. el-Hakem b. el-Âs'ın Sürgün Cezasını Kaldırması

Şiîlerin Hız. Osman'a yönelttikleri eleştirilerden biri, Hız. Peygamber'in Tâif'e sürgüne gönderdiği el-Hakem b. el-Âs'ın cezasını kaldırmasıdır.⁴⁶ Âmidî, Hız. Osman'ın daha önce amcasının cezasının kaldırılarak Tâif'teki ikamet zorunluluğunun sona erdirilmesi hususunda Resûlullah'tan (s) izin istediğini, onun da buna izin verdiğini ifade eder. Ancak Osman, el-Hakem'i Hız. Peygamber döneminde geri getirtmeye muvaffak olamadı. Hız. Osman, daha sonra durumu Hız. Ebû Bekr ve Hız. Ömer'e anlattı. İkisi de kendisinden Hız. Peygamber'in izin verdiğine dair başka bir şahit getirmesini istediler; ancak şahit getiremedi. Kendisi Halife olunca da el-Hakem hakkında ilmiyle hüküm verdi.⁴⁷

b. Ebû Zer el-Gıfârî'yi Sürgüne Göndermesi

Hız. Osman'a yöneltilen eleştirilerden biri, Ebû Zer el-Gıfârî'yi sürgün etmesi ve onu sopayla dövdürmesidir. Oysa bunu gerektirecek bir suçtu.⁴⁸

43 Âmidî, *Gâye*, s. 390.

44 Âmidî, *Ebkâr*, V, 221.

45 Âmidî, *Ebkâr*, V, 221.

46 Âmidî, *Ebkâr*, V, 275.

47 Âmidî, *Ebkâr*, V, 287; krş. Bâkullânî, *Temhîd*, s. 535-536.

48 Âmidî, *Ebkâr*, V, 276.

Âmidî, Ebû Zer'in Şam'da idarenin uygulamaları aleyhinde yaptığı konuşmalar sebebiyle ve bu konuşmalarıyla orada asayişin bozulmasına sebep olma ihtimalinden dolayı Şam'dan Medine'ye gönderildiğini ifade eder. Ebû Zer, Hz. Osman'la karşılaşınca, "(Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki:) İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yağmakta olduğunuz şeylerin (azabını) tadın."⁴⁹ ayetini okumuş; bunun üzerine Osman onu tedip amacıyla sopayla vurdurmuştur. İmam'ın kendisine saygısızlık yapan herkese karşı -tedibi ölümüne sebep olsa bile- bunu yapma hakkı vardır. Bundan sonra Ebû Zer'i dilini tutması ya da istediği yere gitmesi hususunda muhayyer bırakmış; o da sürgün şeklinde olmaksızın Rebeze'ye gitmiş ve orada vefat etmiştir.⁵⁰ Görüldüğü gibi Âmidî Hz. Osman'ı haklı gördüğü gibi verilen cezanın sürgün olarak değerlendirilmemesi için de çaba harcamaktadır.

c. Abdullah b. Sa'd'a Gönderdiği Mektup

Hz. Osman'a yöneltilen eleştirilerden biri de Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e gizli olarak gönderdiği mektupta, açık mektubuna aykırı olarak Muhammed b. Ebî Bekr'i öldürmesini emrettiği şeklindedir. Oysa Muhammed, bunu hak edecek bir şey yapmamıştı.⁵¹ Âmidî, bu iddiayı reddederken Hz. Osman'ın İbn Ebî Serh'e yazılan mektubu yazdırmadığına ve Muhammed b. Ebî Bekr'in öldürülmesini emretmediğine dair yemin ettiğini söyler. Ayrıca uydurma mektubun onu öldürmek isteyen asilere nispetinin daha doğru olacağını da ifade eder.⁵²

d. Mushafları Yaktırması

Şiîlerin Hz. Osman'a yönelttikleri eleştirilerden biri, Mushafları yaktırmasıdır. Âmidî, bunun Osman'ın en önemli icraatlarından biri olduğunu, böylece Müslümanların birliğini sağladığını ve onları tek Mushaf etrafında topladığını ifade eder. Bu icraatı olmasaydı insanlar arasında ayrılık meydana gelir; Mushafları farklı olduğu için ihtilaf ortaya çıkar; ümmet birlik içinde olmaz, ayrılığa düşerdi.⁵³

⁴⁹ Tevbe 9/35.

⁵⁰ Âmidî, *Ebkâr*, V, 278-279.

⁵¹ Âmidî, *Ebkâr*, V, 277.

⁵² Âmidî, *Ebkâr*, V, 281.

⁵³ Âmidî, *Ebkâr*, V, 279.

e. Abdullah b. Mes'ûd'u Dövdürmesi ve Atıyyesini Kesmesi

Hız. Osman'a yöneltilen eleştirilerden biri, Ashâb'tan Abdullah b. Mes'ûd'u dövdürerek iki kaburga kemiğinin kırılmasına sebep olduğu şeklindedir. Âmidî, bunun doğru olması halinde, Osman'ın Müslümanları tek Mushaf etrafında toplamak ve aralarında Allah'ın Kitabı etrafındaki ayrılığı ortadan kaldırmak istemesi sırasında Abdullah b. Mes'ûd'tan mushafını istediğinin, bu emri yerine getirmemesi üzerine onu tedip ettiğinin söylenebileceğini ifade etmektedir.⁵⁴ Bâkılânî de Osman'ın tek bir resmî Mushaf nüshası oluşturmamasının öneminin ve bunun için gösterdiği gayretin farkında olmasına rağmen Abdullah b. Mes'ûd'un bunu engellemeye hakkı olmadığını ifade etmektedir. Abdullah'ın elindeki Mushaf'ı ona vermesi ve muvafakat etmesi gerekirdi. Bundan imtina etmesi halinde dövmek suretiyle onu korkutmak, -bu şekilde içtihat etmişse- imam için caiz olur. Dövmeye neticesinde kişinin bir kaburga kemiğinin kırılması, bir uzvunun işlevsiz kalması ya da görme yeteneğini kaybetmesi halinde imam, bundan dolayı günahkâr ve sorumlu değildir; zira Osman, sadece onu tedip etmeyi ve baskı yapmayı amaçlamıştır. İmamın yaptığı şeyin zahiri, adalet olup onu tedip etmesi caizdir.⁵⁵

Bir başka eleştiri de İbn Mes'ûd'un atıyyesini iki yıl kesmesi sebebiyle yapılmıştır. Bunu muhtemel gören Âmidî, Osman'ın atıyyeyi kendisinden daha layık bir kimseye vermeyi uygun görmüş ya da onun atıyyeyi almak istemiş olabileceğini söyleyerek⁵⁶ meseleyi çözer.

f. Ammâr b. Yâsir'i Dövdürmesi

Hız. Osman'a yöneltilen eleştirilerden biri de Ammâr b. Yâsir'i, bağırsaklarını yırtacak kadar dövdürmesidir. Âmidî, Hız. Osman'ın bu fiili, onu tedip etmek amacıyla yaptığını söyler ve Ammâr'ın Osman'ın huzuruna çıkarak ona, terbiye sınırlarını aşan, imamların huzurunda ağza alınmayacak sözler söylediğinin rivayet edildiğini hatırlatır. İmam'ın terbiye sınırlarını aşan kimseleri -verilen ceza, onun ölümüne sebep olsa da- tedip etme hakkı vardır. Cezalandırılan şahıs ölürse imam bundan dolayı günahkâr olmaz. Zira kendisi için caiz olan bir fiil neticesinde ölmüştür.⁵⁷ Benzer bir yaklaşımı Bâkılânî, "İmamın tedibi kişinin telefine neden olursa imam, bundan dolayı günahkâr olmaz ve hal'edilmeyi hak

54 Âmidî, *Ebkâr*, V, 279.

55 Bâkılânî, *Temhîd*, s. 531-532; Demircan, "Bâkılânî'nin Cevapları", s. 112.

56 Âmidî, *Ebkâr*, V, 279.

57 Âmidî, *Ebkâr*, V, 279.

etmez. Dövmesi batıl da olsa, isabetli de olsa bu, haddi aşmaktan ve aşırılıktan alıkoymak, tedip etmek ve engellemek içindir. Bunda Osman'ın yaptığı doğru, Ammâr'ın yaptığı ise yanlıştır."⁵⁸ sözleriyle ifade eder.

Âmidî, yukarıda zikrettiğimiz Hz. Osman'ın bazı Sahabîleri cezalandırması sebebiyle ileri sürülen eleştirilere karşı Hz. Ali'nin de iktidar döneminde meydana gelen savaşlarda bazı Sahabîleri öldürdüğünü hatırlattıktan sonra, "İmama karşı başına buyrukluğun zararlarını defetmek için öldürmek caizse dövmek de caiz olur." diyerek yaklaşımını ortaya koyar.⁵⁹

g. Akrabalarını Önemli Görevlere Getirmesi

Hz. Osman'a yöneltilen eleştirilerden biri, yakın akrabalarını vali olarak atamasıdır. Âmidî, bu eleştiriye onların valiliğe atanmaya ehil olduklarını söyleyerek cevap verir. Bu bağlamdaki bir başka eleştiri ise insanların onların atanmasına razı olmadıkları halde atandıkları şeklindedir. Âmidî, bütün insanların onların valiliğe getirilmesinden hoşnut olmadığı şeklindeki bir iddianın doğru olmadığını, ancak bazı insanların memnun olmadıklarının söylenebileceğini, bunun da atanmalarına engel oluşturmayacağını ifade eder. Aksi takdirde imam ne bir hâkim, ne de bir vali tayin edebilir. Zira hiçbir vali ya da hâkim yoktur ki, bazı insanlar onun icraatlarından rahatsız olmasın.⁶⁰

Âmidî, Hz. Osman'ın layık olmayan kimseleri valiliğe getirdiği şeklindeki eleştirileri ise reddeder. Vali olarak görevlendirildikten sonra içki içen ve insanlara sarhoş iken namaz kıldırın Velid b. Ukbe'yi vali tayin etmesi sebebiyle yöneltilen eleştiriye, Osman'ın onun valiliğe ehil bir kimse olduğunu düşünerek atadığını, kaldı ki valiliğe atanma için masum olma şartının bulunmadığını, kendisinden fasıkça davranışlar sadır olunca da onu azlettiğini söyleyerek cevap verir.⁶¹

h. Devlet Gelirlerini Dağıtırken Akrabalarını Kayırması

Hz. Osman'a yöneltilen eleştirilerden biri, akrabalarına fazla atıyye verdiği şeklindedir. Akrabalarına ödenen fazlalığın beytülmalden olduğunu kabul etmeyen Âmidî, bunu kendi malından verdiğini ifade etmektedir.⁶²

58 Bâkılânî, *Temhîd*, s. 531.

59 Âmidî, *Ebkâr*, V, 279-280.

60 Âmidî, *Ebkâr*, V, 280.

61 Âmidî, *Ebkâr*, V, 280.

62 Âmidî, *Ebkâr*, V, 280.

1. Ubeydullah b. Ömer'i Cezalandırmaması

Hiz. Osman'ın eleştirilen uygulamalarından biri, Hüzmüzan'ı öldüren Hiz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'ı kısas cezasına mahkum etmemesidir. Âmidî, bu eleştiriye Hiz. Osman'ın müçtehit olduğunu söyleyerek cevap verir. Ayrıca Hiz. Osman'ın, söz konusu öldürme hadisesinin onun iktidar döneminde meydana gelmediğini, bu sebeple hüküm vermek zorunda olmadığını ifade ettiğini belirtir.⁶³ Hüzmüzan'ın Hiz. Osman'a halife olarak bey'at edilmeden önce öldürüldüğünü belirten Âmidî, bunun İmam-ı A'zam'ın görüşü olduğunu da zikreder.⁶⁴

1. Seferde Mukim Namazı Kılması

Hiz. Osman'a yöneltilen eleştirilerden biri, seferdeyken mukim namazı kılmasıdır. Âmidî, bunun meydana geldiğini, ancak amacının ruhsattan ayrılarak azimetini tercih etmesi olduğunu ifade eder.⁶⁵

2. Hiz. Osman'ın Öldürülmesi

Hiz. Osman'ın öldürülmesinin etkileri asırlarca devam etmiş; bu gelişme, siyasî-dinî mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olan birçok tartışmanın kaynağı olmuştur. Ehl-i Sünnet âlimleri, Hiz. Osman'ın öldürülmesini eleştirdikleri gibi onu öldürenlerin asi olduklarını kabul ederler. Bu hususta, Şîîlerle Hâricîlerden farklı bir yaklaşıma sahip oldukları açıktır. Âmidî de Hiz. Osman'ı öldürenlerin asi olduklarını, ona karşı isyanlarını meşrulaştıracak bir durumun söz konusu olmadığını ifade eder.⁶⁶

Hiz. Osman'a muhalif olanlar da taraftar olanlar da Hiz. Ali'yi bu işe bu-
laştırmak için çaba harcamışlardır. Zira bundan sonraki siyasî gelişmelerde Hiz. Ali en önemli siyasî aktördür. Hiz. Ali'nin Hiz. Osman'ın öldürülmesini desteklediğini ileri sürenlerin kullandıkları delillerden biri şudur: Rivayete göre Hiz. Ali'ye "Osman'ı öldürdün mü?" diye sorulmuş; Hiz. Ali de "Allah onu öldürdü; ben de onunla beraberim." şeklinde cevap vermiştir. Hiz. Ali'ye nispet edilen bir diğer söz de, "Osman'ın kanı benim şu kafatasımdadır." sözüdür. Hiz. Ali'nin, Hiz. Osman'ın öldürülmesini desteklediğini teyit eden hususlardan biri, Hiz. Osman'ı öldürenlerin onun ordusunda bulunmaları,

63 Âmidî, *Ebkâr*, V, 280-281.

64 Âmidî, *Ebkâr*, V, 281.

65 Âmidî, *Ebkâr*, V, 281.

66 Âmidî, *Gâye*, s. 390.

gücü yettiği halde onları cezalandırmamasıdır. Hatta Osman'ın katilleri onun yardımcıları, destekçileri ve sırdaşıydı.⁶⁷ Âmidî, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın öldürülmesine destek vermediğinin delili olarak onun, "Allah'a and olsun ki, onu öldürmedim ve öldürülmesine destek vermedim." sözünü hatırlatır. Ayrıca kendisine destek olması hususunda izin vermesi için Osman'a Hasan ve Hüseyin'i göndermiş; Osman, "Buna ihtiyacım yok!" demiştir. Âmidî açıklamalarını şöyle sürdürür: "Allah onu öldürdü; ben de onunla beraberim." sözüyle herhangi bir şekilde onun öldürülmesine yardım ettiğini kastetmemektedir. Bu sözün anlamı, "Allah beni onunla birlikte öldürecek." şeklindedir. Buna benzer sözleri iki tarafı da memnun etmek ve onları idare etmek için sarf etmiştir. Bununla işin kendisinin aleyhine dönmesini ve durumun karışmasını engellemeyi amaçlamıştır. "Osman'ın kanı benim şu kafatasımdadır." sözünün, istifham şeklinde söylenmiş olması mümkündür. Bu durumda anlamı, "Onun kanının benim kafatasımda olduğunu mu sanıyorsunuz?" şeklindedir.⁶⁸

D. Hz. Ali Dönemi Siyasî Gelişmeleri

Bilindiği gibi Şîîler Hz. Ali'nin imametinin tayinle gerçekleştiğini savunurlar. Âmidî, diğer Ehl-i Sünnet âlimleri gibi Şîîlerin bu konuda ileri sürdükleri delilleri kabul etmez. Şîîler, görüşlerini delillendirmek için Hz. Peygamber'in, "Harun'un Musa'ya göre konumu neyse senin de bana göre konumun odur.", "Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır." ve "Sen benim kardeşim, benden sonra halifem [ardılım] ve vâ'dimi yerine getirecek olan kimsesin." gibi sözlerini delil olarak ileri sürerler.⁶⁹ Görüşlerini savunmak için bunlardan başka, mübahele ayeti,⁷⁰ kardeşleştirmede Hz. Ali'yi kardeşi ilan etmesi⁷¹ gibi başka delillere de başvururlar.⁷² Âmidî, Şîîlerin görüşlerini naklettikten sonra ileri sürdükleri delilleri reddeder.⁷³ Hatta Hz. Peygamber'in Hz. Fâtıma'ya söylediği ifade edilen, "Seni ümmetimin en hayırlısıyla evlendirdim. Razi olmuyor musun?" sözündeki "ümmetimin en hayırlısı" ifadesinin mutlak

67 Âmidî, *Ebkâr*, V, 285.

68 Âmidî, *Ebkâr*, V, 286.

69 Bk. Âmidî, *Ebkâr*, V, 147, 152-153, 157, 185, 188; Âmidî, *Gâye*, s. 374-375.

70 *Âl-i İmrân* 3/61. Âmidî, *Ebkâr* V, 142-143.

71 Âmidî, *Ebkâr* V, 144.

72 Bk. Âmidî, *Ebkâr*, V, 142-149.

73 Âmidî, *Gâye*, s. 376-378.

olmadığını söyleyerek Hz. Ali'nin diğer Ashâb'tan üstün olduğu iddialarını çürütmeye çalışır.⁷⁴

1. Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye Bey'at Etmeleri

Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'ye isteyerek bey'at edip etmedikleri hususu tartışılan bir konudur. En azından Talha ve Zübeyr'in baskı altında bey'at ettiklerini iddia ettikleri bilinmektedir. Talha'nın bey'attan sonra, "Ellerimiz ona bey'at etti; ancak kalplerimiz bey'at etmedi." dediği nakledilir.⁷⁵ Âmidî, Talha ve Zübeyr'in kerhen bey'at ettiklerini reddeder ve şöyle der: Aksine itaat ederek ona bey'at etmişlerdir. Kerhen bey'at ettiklerine delil olarak zikredilen rivayetler ise muhakkik âlimlerce doğru kabul edilmeyen, siyer ve tarih kaynaklarının yalanlarındandır.⁷⁶ Âmidî de burada diğer mezhep mensuplarının yaptıklarından farklı olmayan bir tavırla, görüşüne uygun olmayan rivayetleri reddetme yolunu tercih etmektedir.

2. Hz. Ali'yi Desteklemeyen Sahabîler

Ashâbın ileri gelenlerinden, aralarında Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Muhammed b. Mesleme gibi önemli simaların da olduğu bir grubun Hz. Ali'yi düşmanlarına karşı desteklemedikleri ve önemli işlerinde kendisine muvafakat etmedikleri⁷⁷ meselesine Âmidî'nin yaklaşımı şöyledir: Ali'yi desteklemeyi, onun imam olmadığına inandıkları için terk etmediler. Onlarda mevcut olan bir zayıflık sebebiyle kendilerini onunla birlikte gitmekten muaf tutmasını rica ettiler. Ali de onların bu husustaki zayıflıklarını bildiği için onları muaf tuttu. Ayrıca onlar, müçtehit idiler. Onunla birlikte gitmemenin caiz olduğu ve fitneye düşme korkusu hususunda zanları galip geldi. Nitekim Sa'd Hz. Peygamber'in, "Yakında bir fitne ortaya çıkacak. O fitnede oturan ayakta durandan, ayakta duran yürüyenden, yürüyen ise koşandan hayırlıdır."⁷⁸ sözünü nakleder. Bu sebeple imametine itaat ettiler; ancak onunla beraber gitmenin cevazı hususunda ona muhalefet ettiler. Zira bu konu içtihatî meselelerdendir.⁷⁹ Âmidî, meseleyi bu şekilde açıklamakla birlikte kaynaklar, bazı Sahabîlerin Hz. Ali'ye bey'at etme hususunda ağır dav-

74 Âmidî, *Ebkâr*, V, 170.

75 Âmidî, *Ebkâr*, V, 285.

76 Âmidî, *Ebkâr*, V, 287.

77 Âmidî, *Ebkâr*, V, 286.

78 Buhârî, *Menâkıb* 25 (IV, 177); *Fiten* 9 (VIII, 92); Müslim, *Fiten* (III, 2211-2212).

79 Âmidî, *Ebkâr*, V, 287-288.

randıklarını nakleder. Mesela Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer, Suheyb b. Sinân er-Rûmî, Zeyd b. Sâbit, Muhammed b. Mesleme, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik, Mesleme b. Muhalled, en-Nu'mân b. Beşîr, Râfî' b. Hadîc, Seleme b. Vakş, Abdullah b. Selâm, Kudâme b. Maz'ûn, Muğîre b. Şu'be ve Üsâme b. Zeyd gibi isimlerin bey'at etmedikleri nakledilir.⁸⁰ Hatta Hz. Ali'nin, "Birilerini bey'ata zorlasaydım Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer ve Muhammed b. Mesleme'yi zorlardım. Onlar bey'attan kaçınıp ayrıldılar; ben de onları terk ettim." dediği nakledilir.⁸¹ Bununla birlikte isimleri yukarıda zikredilen şahısların Hz. Ali'ye karşı fiilî bir mücadele içine girdikleri söylenemez. Onlardan bazılarının çekinceleri, Müslümanlar arasında vuku bulan fitneden uzak durmak istemelerinden kaynaklanıyordu.

3. Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın Katillerine Karşı Tutumu

Hz. Ali'ye yöneltilen ithamlardan biri, Hz. Osman'ın katillerini cezalandırabilecek güce sahip olduğu halde bunu yapmadığı şeklindedir. Âmidî, Hz. Ali'nin onları öldürmeme sebebi olarak kendilerine, "Osman'ın katilleri ayağa kalksın." dediği, bunun üzerine ordusunun çoğunluğunun ayağa kalktığı şeklinde bir rivayetin nakledildiğini belirttikten sonra, bu işi olabilecek bir zamana kadar tehir etmekte bir maslahat gördüğünü belirtir. Eğer cezalandırma işini öne alsaydı kendisi için iş karışacaktı. Sonra meseleye başka bir açıdan bakarak şöyle der: "Osman'ın katilleri bir topluluktu. Ali'nin, bir kişiye karşılık bir topluluğu öldürmenin uygun olduğunu düşünenlerden olmadığını söylemek de mümkündür. Bu husus, içtihatî meselelerdendir. O da müctehitlerdendir."⁸² Âmidî, bu görüşü ileri sürerken Hz. Ali'nin Nehrevân'da bir kişiye karşılık daha büyük bir topluluğu cezalandırdığını dikkate almamış olmalıdır.⁸³

4. Cemel Savaşı

Talha ve Zübeyr'in yanlarına Hz. Âişe'yi alarak Hz. Ali'ye karşı ayaklanmaları konusunda Âmidî, "Bunun onun imametini iptal etmek için değil, Osman'ın katillerini öldürmeye muktedir olduğu halde onları öldürmediğini

80 Bk. Taberî, *Târîh*, V, 453; Dîneverî, s. 143-144; İbn Kuteybe, I, 52; İbn A'sem, I [I-II], 439, 440; Mes'ûdî, II, 389; İbnu'l-Esîr, III, 191-192.

81 İbn Kuteybe, I, 70

82 Âmidî, *Ebkâr*, V, 286.

83 Kaynaklarımızda Habbâb b. el-Ere'ın oğlu Abdullah'ın bir grup Haricî tarafından öldürülmesinden sonra Nehrevân'da toplanan Haricîlerin katilleri teslim etmeye yanaşmaması üzerine burada savaş meydana geldiğine dair rivayetler nakledilmektedir (Abdullah'ın öldürülmesi ve sonrasındaki gelişmeler için bk. Demircan, *Haricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, 105-116).

zannetmeleri sebebiyle olması mümkündür. Onlar içtihatlarıyla bu durumun onunla savaşılmaya ve kendisine karşı ayaklanmaya imkân verdiğini zannettiler. Talha ve Zübeyr, bu içtihatlarında hata etmişlerdir. Bu sebeple onların öldürülmeden önce yaptıklarından dolayı tövbe ettikleri nakledilir.”⁸⁴ der.

Şiilere göre Hz. Ali'nin Cemel ehlinin mallarını fey olarak değerlendirmeyişinin sebebi, Müslüman olduklarına inanmaları ve İslâm ahkâmına uymalarıydı. Âmidî'ye göre Hanifeoğulları da aynı durumda oldukları halde malları ganimet olarak alınmıştır.⁸⁵

5. Zübeyr'in öldürülmesi

Âmidî, İbn Cürmûz'un Zübeyr'i öldürdükten sonra Hz. Ali'yle karşılaşması sırasında aralarında geçen diyalogdan hareketle bu olayı Hz. Ali'nin masum olmadığına delil olarak kullanmaktadır. Cemel savaşında Hz. Ali'nin muhaliflerinin yenilgisinden sonra Zübeyr, savaş alanından ayrıldıktan sonra İbn Cürmûz tarafından öldürüldü. İbn Cürmûz, Zübeyr'in kesik başını Hz. Ali'ye götürerek kendisinden ödül istedi. Bunun üzerine Hz. Ali, “Resûlullah'ın (s), 'Safiyye'nin oğlunun katilini ateşle müjdele!' dediğini duydum.” dedi. Âmidî, Zübeyr'in öldürülmesi hususunda iki ihtimal bulunduğunu, bunun ya haram olması ya da haram olmaması gerektiğini söyledikten sonra, haram olması halinde haram olan bir fiile karşı çıkmanın farz olduğunu, Hz. Ali'nin bunu yapmamakla bir farzı terk ettiğini ifade eder. Bu fiil haram değilse, haram olmayan bir fiili işleyen kimsenin ateşte olduğunu söylemekle hata etmiştir. Dolayısıyla her iki durumda da masum değildir.⁸⁶

6. Tahkim Olayı

Şiiler, Hz. Ali'nin isteyerek değil, adamlarından bir grubun baskıları sonucu mecbur kaldığı için hakem kabul ettiğini söylerler. Âmidî, bu konuya şöyle cevap verir: Eğer adamları onu tahkimi kabule zorlamışlarsa, insanların hakemliğine değil, Allah'ın Kitabının ve Elçisinin sünnetinin hakemliğine zorladılar. Bu sebepten dolayı Amr b. el-Âs ile Ebû Musa el-Eş'arî'yi hakem tayin edince, “Allah'ın dini hususunda insanları hakem tayin ettin.” hüccetleri haklı olur.⁸⁷

84 Âmidî, *Ebkâr*, V, 287.

85 Âmidî, *Ebkâr*, V, 223.

86 Âmidî, *Ebkâr*, V, 201.

87 Âmidî, *Ebkâr*, V, 222.

Haricîlerin tahkimden sonra Hz. Ali'ye karşı çıktıkları ve tahkimi kabul ettiği için onu tekfir ettikleri bilinmektedir. Âmidî, Ehl-i Sünnetin genel yaklaşımına uygun olarak bu görüşü reddeder.⁸⁸

Değerlendirme

Öncelikle şunu ifade edelim ki, Âmidî'nin ele aldığımız kitapları esasen tarih kitabı olmadığı için tarihî hadiseler, kitaplarının aslı konusu değildir. Nitelikim tarihçi açısından önemli bazı konulara değinmediği gibi, birçok önemli rivayeti de kullanmadığı olmuştur. Onun için önemli olan, tartışma sırasında görüşünün haklılığını ortaya koymaktır. Ancak bu tutum, -sık sık karşılaştığımız-, tarihin doğru anlaşılmasını engelleyen bir yaklaşımdır.

Bilindiği gibi Ehl-i Sünnet âlimlerinin Raşid Halifeler dönemini tartışma dışına itme çabaları ve bu dönemin siyasî aktörlerinin zarar görmemeleri hususunda hassasiyet göstermeleri, onlar hakkında ortaya çıkan uç görüşleri törpüleme amacına matuftur. Ancak bu anlayış, eleştiri kapısını kapatan bir noktaya da gelmiştir. Örneğin Âmidî, Hz. Osman'ın eleştirilebilecek bazı davranışlarını bile imamın bu ve benzeri icraatlar ortaya koymaya hakkı olduğu gerekçesiyle savunmuştur. Oysa siyasî otoritenin ortaya koyduğu icraatların hukukî boyutunun dışında bir de siyasî ve ahlakî boyutu da vardır.

Ele aldığımız dönemin tarihî hadiseleri, dinî-siyasî mezheplerin oluşumuna da etki ettiği için herhangi bir mezhebe bağlı olan âlimin hadiselerle kendi mezhebinin penceresinden bakması doğaldır. Tarafsızlık için çaba harcasa bile yettiği kültürel ortam onu, belirli düzeyde taraf olmaya sürükler. Bu sebeple Âmidî'nin dönemin gelişmelerine, mensup olduğu mezhebin penceresinden bakması kısmen kendi tercihi ise de bunda yettiği kültür çevresinin etkisi olduğu inkâr edilemez. Öte yandan dönemin mezhep tartışmalarının daha canlı olduğunu hesaba kattığımızda tarafsız olmanın zorluğu daha iyi anlaşılır.

Âmidî, geçmişte yaşayan Ehl-i Sünnet âlimlerinde gördüğümüz gibi Raşid Halifeler dönemine, tarihte vuku bulan olayları meydana geldikleri haliyle meşrulaştırma ve savunma anlayışıyla yaklaşmıştır. Hatta hilafetin otuz sene süreceğine dair hadisi ele alırken hilafetin devam ettiğine işaret ederek daha sonraki uygulamalar için de bir meşruiyet zemini bulunduğunu hatırlatmıştır.

88 Âmidî, *Ebkâr*, V, 287.

Âmidî'den önce yaşayan Ehl-i Sünnet bilginlerinin kitaplarında da gördüğümüz mezhep görüşünü savunma ve muhalif mezheplere mensup âlimlere cevap verme kaygısı, Âmidî'nin kitaplarında da kendisini göstermektedir. Bu durum, farkında olmadan kitaplarının, eleştirdiği muhalif mezheplerin görüşleri tarafından şekillenmesine sebep olmuştur.

Âmidî'nin Raşid Halifeler döneminde meydana gelen olaylara genel yaklaşımı, Ehl-i Sünnet görüşünün haklılığını savunmayı ve diğer fırkaların iddialarını çürütmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple muhaliflerin delil olarak ileri sürdükleri rivayetlerin bir kısmını doğrudan iftira olarak değerlendirip reddederken bir kısmını âhâd rivayet olduğu gerekçesiyle delil olarak kabul etmez. Şia'nın delil olarak kullandığı birçok rivayetin âhâd rivayet olduğunu söyleyerek eleştiren Âmidî, önemli meselelerin âhâd rivayetlere dayanarak ispatlanamayacağını ifade eder.⁸⁹ Şiîlerin dört elle sarıldıkları bir delil olan Mevla hadisini âhâd haberlerden kabul eden Âmidî, bu hadisin Hz. Ali'nin üstünlüğü bağlamında kullanılamayacağını ifade eder.⁹⁰ Ancak Âmidî, görüşüne uygun âhâd rivayetleri kullanmaktan da kaçınmaz. Örneğin Hz. Ebû Bekr'in, "Beni hilafetten uzaklaştırın, ben sizin en hayırlınız değilim." sözüne, Hz. Ali'nin "Ne seni hilafetten uzaklaştırırız, ne de ayrılmanı isteriz. Resûlullah (s) seni dinimiz için öne çıkardı; biz ise dünyamız için seni öne çıkarmayalım mı?" sözlerini söylediğine dair rivayet⁹¹ Şiîlerin eleştirilen rivayetlerinden daha güçlü olmasına rağmen müellif tarafından kullanılmıştır.

Âmidî, muhaliflerin ileri sürdüğü rivayetlerin bir kısmını ise yorumlayarak onlar için delil olmaktan çıkarmayı tercih etmektedir. Daha önce rivayetleri yorumlamasına dair birçok örnek verdik. Yukarıda zikretmediğimiz örneklerden biri, Şiîlerin Fücâe adlı bir şahsın Hz. Ebû Bekr tarafından ateşte yakılarak cezalandırılmasıyla ilgili eleştirilerine verdiği cevaptır. Âmidî, bu eleştiriye cevap olarak her müçtehit, zannının ulaştığı içtihada göre davranmakla yükümlüdür. Eğer içtihadında bu şekilde bir cezayı uygun görmüşse bu, Allah'ın onun hakkındaki hükmüdür. Fücâe'nin yakılırken "Ben müslümanım." dediğine dair rivayete verdiği cevapta ise bunun meydana geldiğinin sabit olmadığını, bu sözleri söylemiş olması halinde Fücâe'nin zındık olduğunun tespit edilmiş olabileceğini, sahih görüşe göre ise zındığın tövbesinin makbul olmadığını ifade eder.⁹²

89 Bk. Âmidî, *Ebkâr*, V, 163, 188.

90 Âmidî, *Ebkâr*, V, 181.

91 Âmidî, *Ebkâr*, V, 167.

92 Âmidî, *Ebkâr*, V, 252.

Hız. Ebû Bekr'in hırsızlık yapan birisinin sağ elini kestiğini söyleyen Şia, bu ve benzeri delillerden hareketle onun şer'î konularda yeterli bilgiye sahip olmadığını savunur. Âmidî, bunun cellâdın hatası olabileceğini, ancak cezalandırmanın Ebû Bekr'e izafe edildiğini, zira kesmenin onun tarafından emredildiğini ifade ettikten sonra, ilim ehlinin çoğunluğunun görüşü olduğu gibi bu cezanın üçüncü kez hırsızlık yapınca uygulanmış olabileceğinin de muhtemel olduğunu belirtir.⁹³

Âmidî, Şiîlerin Hız. Ömer'in "Araplar köleleştirilemez." sözüne yaptıkları eleştirilere verdiği cevapta şöyle der: "Eğer bu sözü söylemişse, belki başkasının göremediği bir nâsih ya da muarız hükme muttali olmuştur."⁹⁴ Bir başka eleştirileri de Ömer'in hamile ve deli olan bir kadını recmetmek istemesidir. Âmidî, "Belki de hamile ve deli olduğunu bilmiyordu."⁹⁵ diyerek bu eleştiriye de reddeder.

Raşid Halifeler döneminde meydana gelmemiş olmakla birlikte Âmidî'nin yaklaşımını göstermesi açısından ilginç olabilecek bir örnek de Hız. Hüseyin'in Kerbela'da öldürülmesiyle ilgili değerlendirmesidir. Âmidî, Hız. Hüseyin'in öldürülmesine imamın masum olmadığı meselesini ele alırken değinmektedir. Burada "...kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın, işlerinizi iyi yapın..."⁹⁶ ayetini hatırlattıktan sonra Hız. Hüseyin'in kendi nefisini tehlikeye atarak Kur'ân'ın emrine karşı geldiğini, bu sebeple masum olmadığını ifade etmektedir.⁹⁷ Müellif burada -günümüzde de sık sık yapıldığı gibi- ayeti bağlamından kopararak delil olarak kullanma yoluna gitmektedir. Çünkü ayet, aslında Allah yolunda infakla ilgili olup tamamı şöyledir: "(Mallarınızı) Allah yolunda harcadığınız. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever." Buna göre kişi, Allah yolunda infak etmemekle kendisini tehlikeye atmaktadır. İbn Abbâs, ayetin tefsiriyle ilgili olarak, "Tehlike, kişinin Allah yolunda öldürülmesi değildir. Asıl tehlike Allah yolunda harcamaktan kaçınmaktır." der.⁹⁸

Âmidî, Hız. Hüseyin'in sayıca daha çok ve daha güçlü olmalarına; babasına yaptıklarını, kardeşi Hasan'a galip gelmelerini ve Müslim b. Akîl'i öldür-

93 Âmidî, *Ebkâr*, V, 252.

94 Âmidî, *Ebkâr*, V, 267.

95 Âmidî, *Ebkâr*, V, 270

96 *Bakara* 2/195.

97 Âmidî, *Ebkâr*, V, 203; İlhan, s. 119.

98 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 584.

melerini görmesine rağmen düşmanlarıyla savaşmak üzere ailesiyle ve yakınlarıyla birlikte Kufe'ye gittiğini ifade eder. Öte yandan Abdullah b. Ömer ve başkaları, Kufe'ye gitmemesi hususunda kendisini uyardılar. Öldürüleceğine, ele geçirileceğine, kendisinin ve beraberindekilerin helak olacağına dair emareler ortaya çıktığı halde Ubeydullah b. Ziyâd'ın kendisine yaptığı, Yezîd'e bey'at etmesi halinde ona eman vereceği şeklindeki teklifini reddetti. Böylece iş, öldürülmesi ve beraberindeki Müslümanların helak olmasıyla sonuçlandı.⁹⁹

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (241/855), *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

el-Âmidî, Seyfüddîn (631/1233), *Ebkârü'l-efkâr fi usûli'd-dîn*, Thk.: Ahmed Muhammed Mehdî, Dârü'l-kütüb ve'l-vesâikü'l-kavmiyye, Kahire 2002.

- *Gâyetü'l-merâm fi ilmi'l-keîlâm*, Thk.: Hasan Mahmûd Abdullatîf, Kahire 1391/1971.

el-Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib (403/1013) *Kitâbu temhîdi'l-evâil ve telhîsi'd-delâil*, Thk.: 'Îmâduddin Ahmed Haydar, 3. Basım, Beyrut 1414/1993.

el-Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, el-Mektebetü's-şâmile, el-isdâru's-sânî 2.11.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh*, İstanbul 1992.

Demircan, Adnan, *Hiz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008.

-*Haricilerin Siyasî Faaliyetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

-“Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkılânî'nin Cevapları”, *İS-TEM (İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi)*, Yıl: 4, Sayı, 8, 2006.

ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbârü't-tvâl*, Thk.: Abdulmun'im 'Âmir, Kahire 1960.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), *Sünen*, İstanbul 1992.

Fayda, Mustafa, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, 3. Basım, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

-“Mâlik b. Nüveyre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVII, Ankara 2003.

İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed (314/926 civarı), *Futûh*, Beyrut 1406/1986.

İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut 1402/1982.

99 Bk. Âmidî, *Ebkâr*, V, 203.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), *el-İmâme ve's-siyâse*, Thk.: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Beyrut (t.y.).

İbn Sa'd, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Thk.: Muhammed Abdülkadir Ata, 2. Basım, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1418/1997.

İlhan, Avni, *el-Âmidî'de İmamet Nazariyesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir 1982.

el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn (346/957), *Murûcu'z-zeheb ve me'âdinu'l-cevher*, Thk.: Müfid Muhammed Kumeyha, Beyrut 1406/1986.

Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, el-Mektebetü's-şâmile, el-isdâru's-sânî 2.11.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî (261/874), *Sahîh*, Thk.: M. Fuâd Abdalbâkî, İstanbul 1413/1992.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Beyrut 1407/1987.

-*Câmi'ul-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-risâle, 1420/2000 (el-Mektebetü's-şâmile, el-isdâru's-sânî 2.11).

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892), *Sünen*, İstanbul 1992.